

МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИ БОЛАЛАР АДАБИЁТИНИНГ ТИЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Нуриддин Комилович Раҳматуллаев
Термиз давлат университети магистранти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада мустақиллик даври болалар адабиётининг тил хусусиятлари ва тадқиқи тавсифланган. Шунингдек, ёзувчиларининг сўз қўллашдаги маҳорати асарнинг бадийлигини таъминлашда асосий омил эканлиги ва асар тилининг раvon ва аниқ бўлиши болаларнинг коммуникатив қобилиятини, лингвокреатив салоҳиятини ошириши, лисоний ва нутқий вазиятда ўз-ўзини намоён қилиш масалалари қаламга олинган.

Калит сўзлар: мустақиллик даври, болалар адабиёти, тил хусусиятлари, сўз қўллаш, асар бадийлиги, коммуникатив қобилият, лингвокреатив, салоҳият, лисоний, нутқий вазият.

ABSTRACT

This article describes the linguistic features and research of children's literature of the independence period. It is also noted that the skill of the writers in the use of words is a key factor in ensuring the artistry of the work, and the fluency and clarity of the language of the work enhances children's communicative ability, linguocreative potential, speech adaptation in linguistic and verbal situations.

Keywords: independence period, children's literature, language features, word usage, work art, communicative ability, linguocreative, potential, linguistic, speech situation.

КИРИШ

Болалар адабиёти ёшларни тарбиялашга уларни ватанга ва оилага мухаббат руҳида тарбиялашда катта аҳамиятга эга. Бу яна ҳаракатчанлиги билан бошқа жанрлардан ажралиб туради. У воқеаларнинг тезкор, қизиқарли, фантазияга, юморга бой равишда ечилишини талаб қилади.

Болалар ёзувчиларининг сўз қўллашдаги маҳорати асарнинг бадийлигини таъминлашда асосий омил саналади ва асар тилининг раvon ва аниқ бўлишига хизмат қилади. Ёзувчи асарлари мисолида бундай жиҳатларни тадқиқ этиш қимматли илмий-назарий билимлар бериш билан бир қаторда, болаларнинг коммуникатив қобилиятини,

лингвокреатив салоҳиятини, болалар нутқининг фонетик, лексик, грамматик хусусиятларини услубий жиҳатдан асослаш, лисоний ва нутқий вазият даражасини белгилаш тилшуносликда алоҳида изланиш олиб бориш заруратини кўрсатади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ўзбек тилшунослигида бадиий асар тили борасида Х.Дониёров, Р.Қўнғуров, Б.Йўлдошев, С.Мирзаев, Қ.Самадов, И.Қўчқортоев, Х.Абдурахмонов, Н.Маҳмудов, Б.Умурқулов, И.Мирзаев, М.Ёқуббекова, С.Каримов, М.Йўлдошев каби олимларнинг тадқиқотларини алоҳида эътироф этиш мумкин[1]. Тадқиқотларда ижодкорларнинг мавжуд тил имкониятларидан фойдаланиш маҳорати, ифодали усули ҳамда индивидуал услуби ҳақида фикр-мулоҳазалар кенг баён этилган. Бу борадаги илмий изланишлар такомиллашиб, янада кенгайиб борди.

Юқорида келтирилган тадқиқотларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, ўзбек тилшунослигида болалар адабиёти тили ва услубияти махсус тадқиқот объекти бўлмаганлиги мазкур унинг долзарблигини белгилайди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Маълумки, фақат чинакам бадиий асарларгина болаларга кучли таъсир кўрсатиб, ана шу юксак талабларга жавоб бера олади. Шу сабабли бундай китоблар педагогик ва психологик нуқтаи назардан ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Болалар китоби бу вазифани бажаришда бадиий тилга суянади. Адабий асарнинг тили унинг ғоявий мазмунини аниқ ва ифодали очиб бериш воситасидир. Яхши, аниқ, равон, образли, бой тил билан ёзилган асар ёзувчининг мақсад ва фикрларини китобхонларга тез ва осон етказди.

Равон тил билан ёзилган бадиий асарлар ёш китобхоннинг нутқига ҳам катта таъсир кўрсатади, сўз бойлигини оширади. Болалар ёзувчиларининг энг яхши китоблари ёш авлодни ҳаётга турли муносабатда бўлишга ўргатади, она диёримизга, меҳнатга муҳаббат, замонамизга садоқат руҳида тарбиялайди, уларни юртимизнинг муносиб фарзандлари бўлишга чақиради. Китоб боланинг дунёқарашини шакллантиришга ёрдам беради, характерини тарбиялайди, илм-фанга муҳаббатини оширади. Китоб халқимизнинг ўтмиши, илғор маданиятимиз, фан ва техникамиз ютуқлари билан таништиради, фахр-ифтихор туйғуларини ўстиради.

Таъкидлаб ўтиш керакки, болалар учун ижод киладиган қалам сохиби ҳаётдаги муҳим, характерли воқеа ва ҳодисаларни бадий образлар орқали болалар нутқига хос тилда, уларнинг ёши, руҳияти ва савиясига мувофиқ равишда тасвирлаши лозим[2].

Худойберди Тўхтабоев «Қуёнлар салтанати» романи қаҳрамони Эгамберди нутқи орқали миллий ўйинлар билан бир қаторда, болалар томонидан ўйлаб топилган ўйинлар ҳам келтирилган: – Хонкелди қишлоғида ҳеч қандай тартибга бўйсунмайдиган, ҳеч қандай қонунга риоя қилмайдиган, муштлишиш, эшакминди, бов устига бов, ўн акки соат тўхтамай тўп тепиш, даштга, ҳўв анави тоғ ён бағридаги кенгликка чиқиб олиб велосипеднинг қосқони сингунча пойга уюштириш сингари ёввойи ўйинлар авжига чиққан. (9-б.). Кўриняптики, болалар ўйин фаолияти жараёнидаги мулоқот вазиятида ўз шахсий фазилатлари ва характер-хусусиятларини нутқларига мос равишда акс эттиряптилар. Шунингдек, ўйин жараёнида болаларнинг атроф-муҳитга нисбатан тасавурлари ортиб, воқеликка муносабат билдира олаётганликлари ҳам яққол намоёндр. Шунингдек, ишда асардаги кўпроқ ўғил болаларга хос кураш, кўз бойлағич, варрак учуриш, арқон тортиш каби миллий ўйинлар таҳлил қилинган.

Худойберди Тўхтабоев қаҳрамонлари – болаларни ижтимоий мулоқотдан қочишга уринадиган қаҳрамонлар сифатида эмас, балки муомалага тез кириша оладиган ХХI авлоди сифатида шакллантиришга эътибор қаратади.

«Қайлардасан, болалигим» асарининг қаҳрамони Рашид шу қадар сўзга чечанки, лексик-услубий воситалардан шундай маҳорат билан фойдаланадики, унинг нутқида фраземаларнинг мазмунини сақлаган ҳолда структурасини ўзгартириб қўллаш кўзга ташланади: – Ўзинг ҳам идиштовокларни эрталабгача ювиб қўймасанг, меҳрибон ойижонинг терингни шилиб баданинга туз сепади...(97-б.). Ушбу фразема «Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати»да терисига сомон тикмоқ, яъни «жуда қаттиқ жазоламоқ» (36); «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да терисига (ёки терисини шилиб) сомон тикмоқ, яъни «ниҳоятда қаттиқ жазоламоқ»(37) маъноларида қўлланган. Бироқ қаҳрамон бола нутқида фраземанинг эмоционал кучи шу даражада оширилганки, терисини шилиб, сомон эмас, балки туз сепиш натижасида қаттиқ жазолаш мумкинлигини келтириб ўтади. Бу фраземани қўллаш орқали Худойберди Тўхтабоев боланинг хатти-ҳаракатлари, характер-хусусиятларини кўрсатиш билан бир қаторда, унинг нутқи орқали бола руҳиятини очишга ҳаракат қилган.

Худойберди Тўхтабоев болалар нутқида айрим окказионал фраземаларни ҳам маҳорат билан қўллайдики, улар воситасида унинг она тили имкониятларидан озиқланганлиги ҳамда тилнинг бойишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшганлигини исботлайди. Масалан, гап теккизмоқ фраземасини олиб кўрайлик. Бу фразема ўзбек тилининг фразеологик луғатларидан ўрин олган бўлса-да, бироқ адиб уни ҳодисага салбий муносабатини ифодаловчи лексик-услубий восита сифатида қўллайди:

– Қани машинага чиқинглар, лекин мактабимизга гап тегадиган иш қилманглар.\\ – Гап теккизмаймиз! («Қуёнлар салтанати», 7-б.). «Гап тегизмоқ» фраземаси матнда ҳам катталар, ҳам болалар нутқида кузатилган.

Худойберди Тўхтабоев асарларидаги болалар нутқида қўлланилган новербал воситалар оддий нутқда учрайдиган новербал воситалардан фарқ қилади. Уларда коммуникантларнинг жинси, ижтимоий мавқеи, айниқса, ёши жиҳатидан етакчилик қилади. Худойберди Тўхтабоев асарларида қўл ва бармоқ ҳаракатлари билан юзага келувчи новербал воситалар қўлланилган. «Телебола» ҳикоясининг қаҳрамонлари Омонбой ва Давронбойлар ҳам бир умрга чин дўст бўлиб қолиш учун аҳд қилишаётганларида жимжилоқ бармоқларини бирбирлариникидан ўтказиб ўртоқлик сулҳи тузишади. Бармоқларни бу тарзда ўтказиш ўзбек миллатига хос бўлган миллий менталитетни кўрсатиш билан бирга коммуникантларнинг бир-бирларига нисбатан бир умрлик ишонч, ҳурмат мазмунини англатади: – Қирқ йилга ўртоқ бўламиз деб, жимжилоқларини бирлаштириб олишган экан. (41-б.). Матндан англашиляптики, болалар нутқидаги алоқа-аралашув жараёнида бармоқлар ҳам маълумот ташувчи восита сифатида фаол қўлланилар экан.

Худойберди Тўхтабоевнинг эртақлар туркумидан олинган «Асраб олинган қиз» эртагининг бошланмасида ҳам морфологик параллелизмнинг гўзал намунасига гувоҳ бўламиз: – Бир бор экан, бир йўқ экан. Қадим замонда бир киши бўлган экан. Унинг атиги биттагина ўғли бор экан. У фарзанди учун ҳамма нарсани муҳайё қилар экан... (197-б.). Қуйидаги ўринда ижодкор эмоқ тўлиқсиз феълнинг ўтган замон шакли такрори келтириш орқали бола нутқида ўзига хос оҳангдорлик, мусиқийлик, майинлик ҳамда феълнинг мазкур шакли воситасида доимийлик белгиси акс этган барқарор бутунликни намоён этмоқда.

ХУЛОСА

Хулоса, мустақиллик даври болалар адабиётининг услубий-тасвирий воситалар болалар нутқини индивидуаллаштириш, типиклаштириш, бола шахсини

гавдалантириш, психологиясини очиб бериш, вазиятнинг аниқ тасвирини бола тилидан образли ифодалашга хизмат қилган.

REFERENCES

1. Саидхонов М. Ўзбек тилида новербал воситалар ва уларнинг қўлланиши: Филол. фан. номз...дисс. автореф. – Тошкент, 2013. – Б. 28.
2. Болтаева Б. Ўзбек тили фразеологик бирликларининг трансформацияси (семантик-прагматик таҳлил): Филол. фан. фалсафа д-ри (PhD)... дисс. автореф. – Самарқанд, 2019. – 48 б. ва бошқалар.
3. Сайидирахимова Н. Мактабгача ёшдаги ўзбек болалар нутқининг лингвистик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2004. – 126 б.;
4. Қурбонова М. Ўзбек болалар нутқи лексикасининг социопсихоллингвистик тадқиқи: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2009. – 154 б.;
- 5.6. Қурбонова М.А. Ўзбек болалар нутқининг прагмалингвистик аспекти. – Тошкент: Адабиёт учқунлари, 2018. – 160 б

